

О.Б. МІШИНА. ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Розглядається місце юридичних гарантій в системі гарантій захисту прав людини, як державно-правових так і міжнародно-правових, що складають механізм забезпечення екологічних прав людини. Акцентується увага на проблемах застосування судового захисту, прокурорського нагляду та деяких інших юридичних гарантій реалізації екологічних прав людини.

Ключові слова: екологічні права людини, гарантії захисту прав людини, юридичні гарантії реалізації екологічних прав людини.

Рассматривается место юридических гарантий в системе гарантий защиты прав человека, как государственно-правовых так и международно-правовых, которые составляют механизм обеспечения экологических прав человека. Акцентируется внимание на проблемах применения судебной защиты, прокурорского надзора и некоторых других юридических гарантий реализации экологических прав человека.

Ключевые слова: экологические права человека, гарантии защиты прав человека, юридические гарантии реализации экологических прав человека.

Examines the place of legal safeguards in the system guarantees the protection of human rights, as constitutional and international law, which constitute the mechanism's environmental human rights. Focuses on the problems of judicial remedy, the Procuratorate and certain other legal safeguards implementation of environmental human rights.

Key words: environmental human rights, guarantees for the protection of human rights, legal guarantees ecological human rights.

В умовах динамічного розвитку сучасного постіндустріального суспільства особливого значення набуває забезпечення права людини на сприятливі природні умови життя. З огляду на це актуальним є питання юридичних гарантій реалізації екологічних прав людини.

Проблема гарантій реалізації прав людини і громадянина у сфері навколишнього природного середовища у вітчизняній науці залишається недостатньо дослідженою. Окремі аспекти суб'єктивних екологічних прав людини і громадянина розглядалися у працях В.І.Андрейцева¹, М.М.Бринчука², Н.Р.Кобецької³, С.М.Кравченко⁴, М.В.Красової⁵, Ю.С. Шемшученка⁶ в контексті питань охорони довкілля.

У зв'язку з цим виникає необхідність системного підходу і осмислення правової природи екологічних прав людини і правового механізму їх реалізації.

Звернення у наукових дослідженнях в галузі охорони навколишнього середовища до проблем суб'єктивних екологічних прав людини пов'язане певною мірою із встановленням таких прав у міжнародних документах та законодавстві зарубіжних країн. Зокрема, Декларація, прийнята на Конференції ООН по навколишньому середовищу, яке оточує людину (Стокгольм, 1972 р.), проголошувала, що людина має основне право на свободу, рівність та сприятливі умови життя, та несе головну відповідальність за охорону та покращення навколишнього середовища на користь сьогоденного та майбутніх поколінь.

Ю.С. Шемшученко вважає, що в зазначеній Декларації прямо йде мова про

© МІШИНА Олена Борисівна – здобувач Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

права людини на сприятливе навколишнє середовище. Проте він зауважував, що фактично в ній відображено саме це право через конструкцію права людини на сприятливі умови життя у квітучому середовищі, якість якого дозволяє вести гідне та квітуче життя. Він також виражає впевненість в тому, що назріла необхідність безпосереднього закріплення права громадян на сприятливе навколишнє середовище в законі про охорону навколишнього середовища⁷.

Заслугує на увагу думка словацького вченого К.Джозефа про те, що екологічні суб'єктивні права є самостійними, основними правами людини і громадянина і їх не можна виводити до того або іншого елементу чи іншого основного права. Тому вони вимагають самостійної конституційно-правової форми⁸.

Слушним є і зауваження Е.В. Віленської, Е.А. Дідоренка, Б.Г. Розовського про те, що ефективність зокрема екологічного права буде недостатньою, якщо воно не почне орієнтуватись на реалізацію найважливішої мети – безпосередньої охорони людини, її права на життя і здоров'я в цілому⁹.

На думку М.С. Малєїна, гарантії захисту прав та свобод людини і громадянина – це умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення у повному обсязі і всебічну охорону прав та свобод. Поняття «гарантії» охоплює усю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну можливість захисту прав та свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення¹⁰.

Гарантії захисту, вважають Н.І. Магузов і А.В. Малько, являють собою соціально-політичне та юридичне явище, яке характеризує три моменти:

1) *пізнавальний*, який дозволяє розкрити предметні теоретичні знання про об'єкт їх впливу, отримати практичні знання про соціальну і правову політику держави;

2) *ідеологічний*, який використовується політичною владою як засіб пропаганди демократичних ідей в середині країни та за її межами;

3) *практичний*, що визнається як інструментарій юриспруденції, передумова задоволення соціальних благ особи.

Виходячи з цього, автори визначають гарантії як систему соціально-економічних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів і способів, що створюють можливості для здійснення своїх прав, свобод, інтересів¹¹.

Серед чинників, що визначають ефективність системи гарантії прав і свобод людини, частіше за все називають: стан економіки, способи розподілу життєвих благ, етичну атмосферу в суспільстві, міру суспільної згоди та інші¹².

Що стосується класифікації гарантії прав і свобод людини, то в юридичній літературі не склалося єдиної думки з цього питання. Зокрема, М.І. Козюбра пропонує ділити гарантії прав і свобод людини на дві великі групи: загальні і спеціальні або юридичні. До загальних гарантії він пропонує віднести економічні, політичні, ідеологічні і суспільні гарантії. Під спеціальними ж гарантіями М.І. Козюбра розуміє систему спеціальних, закріплених в юридичних нормах, правових засобів, за допомогою яких забезпечується можливість реалізації прав, а також захист і охорона прав людини від порушень з боку посадових осіб, державних органів і громадян¹³.

Видається, що подібна класифікація гарантії прав і свобод людини більше підходить для країн тоталітарного соціалізму. Як економічні гарантії в цих країнах прийнято вважати соціалістичну систему господарства, ліквідацію безробіття, безкоштовне надання в розпорядження «трудолюбивих» суспільних будівель

для проведення зборів і т. д. Політичні гарантії в марксистській доктрині пов'язуються з характером державної влади: справжньою гарантією вважається належність державній владі робітникам, селянам, трудовій інтелігенції. Серед ідеологічних гарантії в СРСР вважались «марксистсько-ленінська ідеологія», «комуністичне виховання трудящих», «соціалістичний інтернаціоналізм» та інші ідеологеми. До суспільних же відносились «комплекс заходів, що застосовуються громадськістю з метою захисту прав громадян, боротьби з правопорушеннями». Найбільш загальною юридичною гарантією визнавався режим законності.

У той же час в соціальній державі політичним і ідеологічним гарантіям, як правило, приділяється мало уваги, а суспільні гарантії розглядаються як частина соціально-економічних. Найбільш важливими і дійовими справедливо вважаються соціально-економічні і юридичні гарантії, що детально розробляються.

Політичною гарантією прав і свобод людини в соціальній державі є, на думку С.А. Комарова, «всесторонній розвиток і вдосконалення політичної системи суспільства». Ідеологічною гарантією виступає «світогляд особистості, що усвідомлює себе як особистість, що не відділяє себе від держави»¹⁴.

Основною соціально-економічною гарантією прав людини в соціальній державі є володіння власністю, що дає можливість людині незалежно здійснювати свої права, свободу вибору занять.

Велике значення надається спеціальним юридичним (правовим) гарантіям, особливо в реальному житті, коли мова йде про вирішення тієї або іншої конфліктної ситуації, коли треба забезпечити припинення порушень права. За М.С. Малєїним, юридичні гарантії – це норми права, які передбачають у своїй сукупності правовий механізм, покликаний сприяти захисту прав та свобод¹⁵.

Основною юридичною гарантією визнається судовий захист. Звичайно, у правосудді не можна бачити панацею від порушень свободи особи. Суд часто буває неповоротким, малоефективним інститутом. Але саме правосуддя забезпечується безпосередня дія прав і свобод громадян, що є ознакою їх реальності і ефективності. Згідно з Конституцією України права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ч. 1 ст. 55), судовий захист гарантується кожному (ч. 2 ст. 55). Це означає, що право на такий захист належить кожній фізичній особі, в тому числі і недієздатній, яка може захищати свої права в суді через представника (зокрема адвоката) або батьків, іншого законного представника. Громадянин вправі без будь-яких обмежень оскаржити до суду дії або бездіяльність органів та посадових осіб, внаслідок яких порушені права і свободи громадянина. Це можна зробити безпосередньо до суду чи після розгляду справи вищестоящим органом або посадовою особою.

Якщо брати до уваги, що відповідно до ч. 2 ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (в тому числі й у сфері захисту екологічних прав людини), суди не можуть відмовляти фізичним або юридичним особам у прийнятті до судового розгляду заяв і звернень. Суди не можуть відмовити в судовому захисті прав і свобод людини і громадянина, у прийнятті скарг на рішення, дії або бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб на підставах, не передбачених Конституцією або законом. При цьому треба мати на увазі, що коло прав і свобод людини і громадянина, закріплених Конституцією, не є вичерпним.

У цілому суди України забезпечують відновлення порушених прав і свобод людини. Водночас у цій діяльності є недоліки та упущення. У зв'язку з цим 30

травня 1997 р. вийшла Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про посилення судового захисту прав і свобод людини і громадянина». У Постанові зокрема вказується, що вся діяльність судів повинна бути підпорядкована захисту прав і свобод людини і громадянина.

Велика роль у захисті екологічних прав громадян у даний час належить органам прокуратури. Прокурорська перевірка виконання піднаглядними органами й організаціями екологічних норм законодавства – основна форма діяльності прокуратури по виявленню фактів порушення екологічних прав. Дані, отримані в результаті проведення перевірок, є основою подальшої роботи прокурора, спрямованої на припинення виявлених порушень закону і притягнення до відповідальності осіб, які вчинили порушення.

Прокурорський нагляд – це найбільш універсальний інструмент забезпечення дотримання екологічних прав громадян. Не підмінюючи природоохоронні і контролюючі органи, прокуратура, проте, виступає як державний гарант екологічних прав громадян. Звернення в прокуратуру виявляється найбільш дієвим засобом відстоювання таких прав. Як показує практика, в останні роки стали утворюватися регіональні екологічні прокуратури, в обласних прокуратурах утворюються спеціальні відділи по нагляду за дотриманням законодавства в цій сфері, в Генеральній прокуратурі України також утворений спеціальний відділ по нагляду за дотриманням екологічного законодавства. Експертами відзначається, що наглядова діяльність прокуратури за дотриманням законодавства взагалі, і екологічного зокрема, не втратила свого значення і зараз, оскільки розповсюджені випадки порушення законодавства в галузі екології¹⁶. Тому уявляється передчасним здійснення заходів щодо значного скорочення загальнонаглядової діяльності прокуратури, яка виступає самостійним і незалежним органом нагляду за дотриманням закону.

Виходячи із Закону України «Про Прокуратуру», до основних форм правозастосовчої діяльності органів прокуратури відносяться подання позовів у суди про відшкодування збитків, заподіяних навколишньому середовищу. Однак при аналізі основних форм правозастосовчої діяльності органів прокуратури експертами виявлено дублювання повноважень у пред'явленні позовів спеціальних державних органів управління в галузі екології, органів прокуратури, громадських екологічних об'єднань, інших компетентних органів. Тому ми погоджуємося з тими фахівцями, які вказують на необхідність упорядкування в застосуванні норм права про пред'явлення позовів про відшкодування збитків, заподіяних навколишньому середовищу¹⁷. В основі розмежування діяльності по застосуванню норм екологічного права в галузі пред'явлення позовів повинні бути захист і охорона відповідних видів екологічних та інших інтересів. Зокрема, захист інтересів держави в галузі екології повинен бути постійно у полі діяльності спеціальних природоохоронних органів, органів прокуратури. При цьому між двома цими органами повинна бути узгодженість в діяльності по пред'явленню позовів.

Є й інші державно-правові гарантії забезпечення дотримання екологічних прав громадян. Однією з них можна назвати спеціальну службу омбудсмена. На думку Ю.М. Тодики, омбудсмен – це гідна довіри, незалежна особа, уповноважена парламентом охороняти права громадян і здійснювати контроль у формі нагляду за посадовими особами в аспекті забезпечення прав і свобод громадян¹⁸.

Конституція України закріплює право кожного на звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ч. 3 ст. 55), який здійснює парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і

громадянина (ст. 101).

Метою парламентського контролю, що здійснює Уповноважений, як вказується в ст. 3 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (від 23.12.1997 р.), є: захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України і міжнародними договорами України; дотримання і повага прав і свобод людини; попередження порушень прав і свобод людини і громадянина або сприяння їх відновленню та ін.

1. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: Навч. та наук-практ. посіб. – К., 2002. – 332 с. **2. Бринчук М.М.** Экологические права граждан: условия и гарантии реализации // Социальное государство и защита прав человека / Отв. ред. Е.А.Лукашева. – М.: ИТП РАН, 1994. – С. 101-117. **3. Кобецька Н.Р.** Екологічні права громадян України: Дис... канд. юрид. наук. – Л., 1998. – 178с. **4. Кравченко С.М.** Захист екологічних прав громадян в Україні та США: порівняльний аналіз // Право України. – 1995. – № 5–6. – С. 33-36. **5. Краснова М.В.** Право громадян на екологічну інформацію: проблеми гарантій реалізації та захисту // Право України. – 1997. – № 3. – С.42-48. **6. Шемиченко Ю.С.** Правовые проблемы экологии. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 12, 30. **7.** Там же. **8. Klapc Jozef.** Pravo na zivotne prostredie a pravo zivotnega prostredia. – Bratislava: 1985. – С. 268. **9. Виленская Э.В., Дидоренко Э.А., Розовский Б.Г.** Правовая охрана человека в окружающей среде: Монография. – Луганск, 1999. – С. 215-249. **10. Малеш Н.С.** Повышение роли закона в охране личных и имущественных прав граждан. // Советское государство и право. – 1994. – № 6. – С.43. **11. Теория государства и права.** Курс лекций / Под ред. Н.И.Матузова, А.В.Малько. – М.: Юристъ, 1997. – С. 275. **12. Спиридонов Л.И.** Теория государства и права: Учебник. – М.: Проспект, 1999. – С. 210. **13. Советский закон и гражданин:** Юрид.справ. – К.: Наук. думка, 1988. – Т.1. – С. 12. **14. Комаров С.А.** Общая теория государства и права: Курс лекций. – М., 1996. – С. 126. **15. Малеш Н.С.** Цит. работа. – С. 41. **16. Котелевец А.В.** Актуальні питання правозастосовчої діяльності у галузі екології: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – Х., 2000. – С. 12. **17.** Там само. **18. Тодыка Ю.Н.** Основы конституционного строя Украины. Учеб. пособ. – Х.: Факт, 1999. – С. 281.